

БОЛАЛАРГА МУСИҚАВИЙ-РИТМИК ҲАРАКАТЛАРНИ ЎРГАТИШ ВА БОЛАЛАРДА МУСИҚИЙ ТАРБИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА РИТМИК ҲАРАКАТЛАРНИНГ ЎРНИ

Шодиева Ойгул

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети

“Санъатишунослик” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: *Мақоланинг мазмуни болаларга ритмик ҳаракатларни ривожлантиришдаги ёндашувлар ҳақида фикр мулоҳазалар келтирилган. Шунингдек ушбу компонентларни ривожлантиришда педагогик ёндашувнинг ўрни ва аҳамиятини ҳам қиёсий таҳлиллар асосида ёритиб берилган.*

Калит сўзлар: *муסיқа ўқитувчилари, фикр-мулоҳазалар, ритмик ҳаракатлар, компонентлар, билимлар, педагогик ёндашув, қиёсий таҳлил.*

Кириш: Болаларни ашула айтиш, муסיқа тинглаш ва муסיқавий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш.

Муסיқа тинглаш: Болаларда кичик муסיқий асарни тинглаш кўникмасини пайдо қилиш. Марш, кўшиқ ва рақс жанрлари ҳақида илк тасаввур пайдо қилиш ва уларни фарқлаш. Муסיқани мазмунан тушунишга ўргатиш:

Муסיқий-ритмик ҳаракатларни бажариш: Тўп бўлиб енгил юриш ва югуришдан секин-аста ҳар тарафга, тўғрига, эркин-сочма, доира бўйлаб енгил юриш ва югуришга ўргатиш. Болаларни 3-4 содда ва оддий ҳаракатлардан иборат рақсларни тўп бўлиб рақс тушишдан жуфтликда, сочма тарзда, шундан сўнг доирадаги рақслар ижро этишга ўргатиш. Рақс ҳаракатларидан “Коптокни юқорига от”, “арқонни торт”, “токча”, “кўзгуга қара”, “хўрозча”, “майсани сила” билан таништириш ва уларни муסיқага мос бажариш.

Куйлаш: Чолғу асбоби ва катталарга жўр бўлиб куйлаш. Табиий овозда зўриқмасдан куйлаш малакаларини шакллантириш. Куйлаш вақтида тўғри нафас олишга, аввал “гулни хидлаб”, сўнг куйлай бошлашга, ўтирган ёки турган ҳолатда тўғри куйлашга ўргатиш. Кўшиқ мазмунини тушуниб куйлаш билан бир вақтда ҳаракатлар бажаришга ўргатиш. Болалар чолғуларида чалишга ўргатиш: Болалар чолғулари ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш, карнай, сурнай, ноғора билан таништириш. Металлофон, учбурчак, болғачада чалиш усулларини ўргатиш. Уларни товушидан фарқлай олиш. Кўшиқ, рақс ва ўйинларда чолғуларни жўр қилиш.

Ўйин: Муסיқий фаолиятларда олинган билимларни ўйинларда намоён бўлишига еришиш. Доира жўрлигида “Чумчуқлар ва мушук”, “Айиқчалар рақси”, халқ ўйинларидан “Чоричамбар”, “Чапак чалиш”, “Қалдирғоч” кабиларни ўйнаш. Болаларга тушунарли, қизиқарли бўлган воқеабанд ўйинларни ташкил қилиш. Ўйинда муסיқага мос ҳаракатланиш, нутқ, тасаввур ва тафаккурни ривожлантириш, болалар чолғулари, ўйинчоқ ва кўғирчоқлардан фойдаланиш.

Болаларнинг машғулотлардан олган билимларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш мақсадида “Куйини топ”, “Дўстингни овозидан таниб ол”, “Халтачада нима бор”, “Қайси чолғу яширинган”, “Қуш ва қушчалар”, “Ўрмонда” каби муסיқавий- дидактик ўйинларни машғулот вақтида ва мустақил фаолиятлари давомида гуруҳ хоналаридаги муסיқа бурчакларида ташкил этиш.

4 ёшли боланинг егаллаш лозим бўлган билим кўникма ва малакалар.

-Турли ҳил мазмун ва кайфиятдаги муסיқани тинглаш, еслаб қолиш;

-Тингланган куйларни таниб олиш ва уларнинг бастакори номини билиш. - Куй, кўшиқ ва рақс ҳақида тушунчага эга бўлиш.

- Карнай, сурнай, най, ноғора, доира каби халқ чолғу асбобларини таниш ва овозидан фарқлаш. Қўнғироқча, шиқилдоқлар, доирача, бубен, металлофон, сунайча, болғача, учбурчак каби болалар чолғуларида чалиш усулларини билиш;

- Биргаликда куйлай олиш;

- Қўшиқ куйлаш билан бир вақтда ҳаракатлар бажара олиш.

- Ҳаракатли ўйинларда фаол иштирок этиш.

- Турли предметлар билан ҳаракатлар бажаришни уддалаш.

Болада бадиий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш.

Болаларни муסיқа тинглаш, кўшиқ куйлаш, муסיқа остида ритмик ҳаракатларни бажариш, болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш фаолиятлари ёрдамида иждодий қобилиятларини шакллантириб бориш;

Муסיқани тўла тўкис идрок этиш учун диққат, хотира ва муסיқий тафаккур зарур ва муҳимдир. Ана шундагина инсоннинг тасавури ёрдамга келади ва эстетик ҳиссиёт шаклланади. Айтилганлардан кўриниб турибдики, муסיқий асарни тўлиқ идрок этиш учун инсон психикасининг фаолияти хилма-хил бўлмоғи лозим.

Муסיқий билимларни ўзлаштиришдан мақсад болаларнинг муסיқий асарнинг лад, ўлчов, суръат, регистрини айтиб беришлари эмас, балки муסיқанинг юқоридаги ифода воситалари орқали уларда шахсга хос бўлган хусусиятларни: иждодий қобилият, эркин йўналтирилган диққат, муסיқий хотира, тасаввур, фаолликни, ташаббускорликни шакллантиришдир.

Болалар ҳиссиётининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг муайян шароит билан боғлиқлигидир, яъни болаларда содир бўладиган ҳиссий кечинмалар аниқ бир шароитдагина вужудга келади. Шунга кўра уларни қизиқтирадиган, диққатларини жалб этадиган шароитни яратиш уларда эстетик ҳиссиётнинг, муסיқий маданиятни ўстиришнинг йенг муҳим шартидир.

Болалар бирор бир муסיқий асарни тинглар йеканлар, муסיқанинг ранг-баранг овозлари, ифода воситаларини (темп, ритм, куй, ўлчов, регистр, динамика ва ҳоказолар), характер ва кайфиятини фарқлашни, ешитилган муסיқий асарларнинг қайси жанрга мансублигини, мумтоз, йестрада ёки бошқа муסיқаларни бир-биридан фарқлай олишни ҳиссий-эмоционал жихатдан идрок эта борадилар, бошқача қилиб айтганда, уларнинг муסיқий дидлари шакллана боради.

Муסיкий дид, муסיкий дунёқарашнинг шаклланишида машғулотлардан ташқари ва таълим муассасасидан ташқари ишларнинг қай даражада йўлга қўйилганлиги, болаларнинг яшаш шароитлари, оиладаги муҳит ва оиланинг муסיқага нисбатан муносабати, ота-оналарнинг ва бошқа оила аъзоларининг муסיқага қандай муносабатдаликлари ҳам ғоятда муҳимдир.

Муסיкий оҳангдорлик инсон нутқи оҳангига ўхшаб кетади. Одам ўзининг ҳистуйғу ҳолатини бошқаларга нутқи оҳанги орқали билдиради, нутқ оҳанги овознинг баландлиги, пастлиги, тебраниши, вазни орқали намоён бўлади. Айтиш мумкинки, инсон нутқи оҳангининг улкан ифода имкониятлари муסיкий оҳангга табиий шартшароит яратади, унда оҳанг бутунлай янги бадий сифат олади.

Инсон нутқи оҳанги муסיқа бадий тилининг асоси бўлиб, бастакорнинг воқеликка муносабатини муסיқада акс эттиришда восита бўлиб хизмат қилади. Кўп асрлик тажриба нутқ оҳанги имкониятлари инсоннинг муסיкий сезгирлиги ва идроклилигини, муסיқани идрок этиш қобилиятини вужудга келтирди.

Боланинг камол топишида қизиқишнинг аҳамияти шундаки, бола қизиққан нарсасини мумкин қадар чуқурроқ билишига интилади ва бинобарин узок вақт давомида қизиққан нарсаси билан шуғулланишдан зерикмайди.

Бу эса ўз навбатида боланинг диққати ҳамда иродаси каби муҳим хислатларни ўстиришга ва мустаҳкамлашишга ёрдам беради.

Боланинг қобилиятлари муסיкий фаолият жараёнида ривожланади. Ушбу ривожланишни болаларнинг ёш психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда тўғри ташкил этиш ва йўналтириш муסיқа тарбиячиларининг вазифасидир.

Масалан, болани илк болалик давридан товушлар баландлигини ажратишга ўргатилмаса, у етти ёшга етганида ўзидан кичик болалар осонгина бажара оладиган вазифаларни бажара олмайди.

Мактаб ёшдаги болаларнинг муסיкий ривожланишнинг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Уларнинг йешитиш сезгиси, муסיкий йешитиш қобилияти ривожланиб боради;
2. Ҳар хил характердаги муסיқага йемоционал таъсирчанликнинг сифати ва даражаси ортади;
3. Қўшиқ куйлаш муסיкий-ритмик ижрочиликда қўлланиладиган содда кўникма ва малакалар шаклланади.

Болалар ёши хусусиятлари. Болалар ёшига кўра ҳосил қиладиган қобилият ва имкониятларини кўриб чиқамиз.

Бир ёшли болалар - психолог А.Люблинскаянинг тўплаган маълумотларига кўра, гўдакнинг 10-12 кунларида эшитиш органи ишга тушар экан. Икки ойлик гўдак эса, муסיқа товушларини эшитганда, қимирламай, жим бўлиб қолар экан. 4-5 ойларида бола товуш келаётган томонга қарай бошлайди.

Илк болалик даврларидаёқ гўдакларда муסיқа товушларига нисбатан шахсий муносабат шакллана боради. Биринчи йилининг охирларида боланинг умумий

йешитиш ҳисси шаклланади. Болақай катталардан ҳар хил мусиқани тинглаб уни ўзига хос интонацион (ўхшаш овозлар чиқараиб) хиргоя қилади. Мусиқага нисбатан йемотионал муносабат билдириш, йешитиш ҳиссиётларини ривожлантириш илк болалиқдан мусиқий тарбияни амалга оширишга хизмат қилади. Уч ва тўрт ёшли болалар эшитиш ҳиссида индивидуал ажралиб туриш ҳоллари кўринади.

Масалан, мураккаб бўлмаган куйни аниқ ижро этишлари мумкин. Сўзларни ифодалашда аввал алоҳида сўзларни қўллаган бўлсалар, энди уларни бир-бири билан боғлаган ҳолда ишлата оладилар. Тафаккурларида ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй беради. Кўргазмали-ҳаракатли тафаккурлари кўргазмали-образли тафаккурга айланади. Бу ёшдаги болалар ўзлари мустақил ҳаракатлар бажара оладилар ҳамда мустақил равишда рақсга тушиб ўйнайдилар.

Беш ёшли болалар - болаларнинг фаол тарзда “нимага?”, “Қаердан?” каби саволларни пайдо бўлиши давридир. Бола воқеа ва ҳодисалар ўртасидаги алоқаларни англай бошлайди ва уларни оддий усулда умумлаштира бошлайди. Болалар кузатувчан, айниқса, мусиқанинг кувноқ ёки ғамгин, товушлари баланд ёки пастлиги, қандай чолғу асбобида ижро йетилаётганлигини бемалол аниқлай оладилар. Улар кўшиқни қандай ижро йетиш кераклигини, қандай ҳаракатлар бажариш кераклигини яхши тушуна бошлайдилар. Бу даврда болаларнинг овозлари жарангдор ва ёрқин тус олади.

Овоз интонациялари турғунлашиб боради, лекин ҳали катталарнинг кўмагига мухтож бўлади. Бу ёшда йешитиш қобилияти шакллана боради. Бу даврда ҳаракатларнинг асосий турларини - юриш, югуриш, сакраш каби фаолиятларни яхши ўзлаштира бошлайдилар. Болалар ўз индивидуал хусусиятларидан, қобилиятларидан келиб чиқиб бир фаолият турини афзал кўришлари мумкин.

Олти ва йетти ёшли болалар - бу даврда болалар мактабга тайёргарлик кўра бошлайдилар.

Мусиқа машғулотида олинган билим ва таассуротларига асосланиб болалар мусиқий асарларга шарҳ беришлари, мусиқанинг ифода воситаларини аниқлашлари, мусиқий кайфият белгиларини ажрата олишлари мумкин.

Бу даврда болалар ривожлана борадилар ва бир неча ривожланиш босқичларидан ўтадилар:

- эмотионал ривожланиш — оддий мусиқий товушларга кескин ёки ёрқин йемотионал реакция бериш;

- ҳиссиёт, идрок ва эшитишнинг ривожланиши — мусиқий товушларни алоҳида идрок йетишдан, бутун, онгли ва фаол идрок йетиш, товушнинг хусусиятлари, баландлиги, тембри, динамикаси, ритмини идрок этиш;

- муносабатлар билдириш жараёни - беқарор қизиқишлардан барқарор қизиқишларга, эҳтиёжларга ўтиш, мусиқий диднинг илк қирраларининг пайдо бўлиши;

- ижрочилик фаолияти - кўриб бажарилувчи фаолиятлар, мусиқий ритмик ҳамда куйлаш фаолиятида тақлидчанлик.

Боланинг мусиқий ривожини бу тўғри ва узлуксиз равишда йўлга қўйилган фаол мусиқий жараён дур. Бу ривожланиш куйидагича кечади:

Ҳиссий муносабат. Оддий мусиқий тасаввурдан мураккаб ва кўптомонлама ривожланган мусиқий асарларни тушуна олиш; Мусиқани йешиштиш қобилияти - мусиқанинг тембри, товуш баландлиги, мусиқа ифода воситалари.

Ижрочиликнинг илк шаклланиши. Бола ўзининг билим ва кўникмаларига таяниб, унга таниш бўлган мусиқага матн ёки ракс йелементларини ижро этиш. Мусиқа тарбия бошқа соҳалар каби ўйлаб чиқилган тизим ва режаларга асосланиб узлуксиз олиб бориладиган жараён дур, яъни ҳар бир машғулотда ўйлаб чиқилган маълум мақсад сари бирин-кетин қадамба-қадам эришилади.

Бу жараёнда мусиқа раҳбари сардор вазифасини ўтайди ва болаларни ўзи билан эргаштириб юради. Бу жараённинг яна бир муҳим жиҳатларидан бири бу - ҳар бир боланинг индивидуал дунёкараши ва иқтидорини назарда тутиш керак. Айрим болаларга танбеҳ бериш билан кифояланса, айрим болаларга танбеҳ салбий таъсир кўрсатиб, улар ўз фаолиятларини кўрсатмай янада қисилиб қолишади. Болаларнинг шахс сифатида тарбиялаш учун таълим жисмоний ва онгли тарбия уйғунликда олиб борилиши керак. Бу мақсадга йеришиш учун болаларда тўғри ташкиллаштирилган мусиқий машғулотлар ташкил этилади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг юриш, югуриш, сакрашда ҳаракат координасиялари яхши шаклланган бўлади. Улар ўз ташаббуслари ва жон диллари билан турли ашёлар-копток, таёқча, ленталар ёрдамида ёки оёқларини таппиллатиш, кўлларини силташ билан ҳам кўплаб таниш мусиқаларига ҳаракатлар туза оладилар.

Мусиқа билан ҳаракатнинг тарбиявий аҳамияти шундаки, бунда болаламинг ритмни ҳис қилиши фаоллашади, уламинг ҳаракати мусиқанинг мазмунига уйғунлашади. Вақт ўтиши билан боладаги ҳаракат фаолиятининг хусусияти ва мазмуни анча ўзгаради.

Болалар шу даврда ҳар хил ҳаракатлар, энг оддий ермак ўйинлар мусиқа билан ҳаракатлар ҳамда тўғри ҳаракат қилиб юришнинг айрим усуллари катта ўрин тутати. Болаларда ҳаракат фаолияти такомиллашиб боради, сюжетли ролларга бўлиниб ўйналладиган ҳаракатли ўйинлар шаклланади.

Ўқитувчининг вазифаси болалар ҳаракат фаолиятини шундай ташкил этишдан иборатки, улар мактаб фаолияти даврида ривожлантиришлари зарур бўладиган ҳаракатламинг уйғунлаштириш маънодаги анча мураккаброқ янги шакллари тобора фаол равишда егаллаб, ўзларида бундай зарур сифатларини шакллантириши учун тинмай машқ қилиб борсинлар.

Болаламинг психик ривожланишидаги ўзига хос хусусиятлар мавжудлиги туфайли улами турли ҳаракатларга ўргатиш вақтида кўрғазмалилик катта аҳамият касб етади. Мактаб болалари аниқ фикрлаш, тафаккур қилиш қобилияти га эга бўладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Матёкубов О. Мақомот. “Муסיқа” –Т., 2004 у.
2. Дўстов С. Бўронов Ф. Мактабда рубоб чалиш ҳаваскорлик тўғарагини ташкил этиш. “Республика методика ва ахборот маркази” Т., 2006 й.
3. Нурматов Н. Норхўжаев Н. Муסיқа, 3-синф учун дарслик. "Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи", Т., 2004 й.
4. 13.Нурматов Н. Норхо`жаев Н. Муסיқа умумий о`рта талим мактабларининг 2-синфи учун дарслик. "Ғ`афур Ғ`улом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи", - Т., 2008 й.
5. Нурматов Н. Норхўжаев Н. Муסיқа алифбоси 1-синф учун дарслик. "Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи", – Т., 2004 й.
6. Иброхимов О. Иброхимов Ж. Ботиров Й. Муסיқа, 4-синф учун дарслик, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи", Т., 2005 й.